

AZ OSZTRÁK MAGYAR MONARCHIA HÁBORÚS FELELŐSSÉGE

ÍRTA.
JÁNOSSY DÉNES

Különnyomat a »SZÁZADOK« 1931, évi 9—10-i számából.

BUDAPEST 1932.
KIR. MAGYAR EGYETEMI NYOMDA MÚZEUM^KÖRÚT 6.

Az osztrák-magyar monarchia háborús felelőssége.

Több, mint egy évtizede van már annak, hogy a békekonferenciát előkészítő Négyek Tanácsa külön szakbizottságot küldött ki a háborús felelősség problémájának felderítésére. E szakbizottság, melynek tagjai kizárólag a győztes hatalmak képviselőiből állottak, az összes érdekelt felekre kiterjedő bizonyító anyag beszerzésének mellőzésével, alig két hónapi tárgyalás után arra az eredményre jutott, hogy a világháborút a központi hatalmak előre megfontolt szándékai készítették elő.¹ Ezt az egyoldalú megállapítást a szakbizottság amerikai tagjai² is magukévá tették, sőt ezen túlmenően véleményüket a következőkben indokolták: „... a világháború Ausztria-Magyarországnak és Németországnak abból az előre megfontolt szándékából indult ki, hogy a derék kis Szerbiát megsemmisítse, mely elzárta útjukat a Dardanel-láktól és megakadályozta nagvraérvó terveiknek megvalósítását...”³

Nem csoda tehát, ha a békeszerződések által létalapjukban megrendített és a történeti igazság elferdítése által erkölcsileg is megbélyegzett nemzetek a háborús felelősség felderítését tudományos térre vitték át, hogy a részlet-kutatások eredményeihez képest a művelt világ lelkiismeretéhez fellebbezhessenek. Ha a béke diktátumok óta eltelt évtized alatt végzett ezirányú kutatások mérlegét felállítjuk, az eredményt reánk nézve kielégítőnek kell mondanunk, mert a háborús felelősség felderítése az angol-, német- és osztrák diplomáciai forráskiadványok, valamint a szerb és orosz levéltárakból származó szemelvények megjelenése óta mérföldes lépésekkel haladt előre⁴

¹ Deutsches Weissbuch über die Verantwortlichkeit der Urheber des Krieges. Berlin, 1927, 53, 59. 1.

² Robert Lansing és James Brown Scott.

³ V. ö. Current History, New York, March, 1930, 1140. 1.

⁴ British Documents on the Origins of the War 1898—1914. XI. kötet, London, 1926, kiadta G. P. Gooch és H. Temperley; Die grosse Politik der europäischen Kabinette, 54 kötet, Berlin, 1926, 1927, kiadta Johann Lepsius, Albrecht Mendelssohn-Bartholdy és Friedrich Thimme; Öste reich-Ungarns Aussenpolitik von der boscischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914, Diplomatische

A rendszeres kutatás megindítása a német birodalom érdeme. A birodalmi gyűlés ugyanis még 1923-ban a háborús felelősség felderítésére állandó parlamenti vizsgálóbizottságot ¹szervezett, melynek szakértői mélyreható tanulmányokban számoltak be azokról az eredményekről, amelyeket az évről-évre napvilágot látó okmánytárak és kritikai forrásmunkák alapján állapítottak meg.¹ Igaz ugyan, hogy a német részről megindult kutatás már kezdettől fogva a feldarabolt monarchia háborús szerepének tisztázására is kiterjedt, mindemellett e feladatnak oroszlárésze Ausztriára hárult, mely az összeomlás után a volt közös központi hatóságok levéltárainak őrzője maradt. E feladatnak a „Kommission für neuere Geschichte Österreichs” óhajtott megfelelni, amikor az uralkodó kabinetirodájának, a volt közös külügyminisztérium politikai és sajtóosztályának iratait, valamint a közös minisztertanácsi jegyzőkönyveket Bosznia és Hercegovina annexiójától kezdve a világháború kitöréséig terjedő időszakra sajtó alá rendezte. E politikai okmánytár,² mely Bittner Lajosnak, a házi-, udvari- és állami levéltár igazgatójának és Uebersberger Jánosnak, a bécsi tudományegyetemen a kelet európai történelem tanárának szerkesztésében jelent meg, hatalmas védőirat azokkal az egész világon elterjesztett vádakkal szemben, amelyek szerint elsősorban is a monarchia felelős a világháború kitöréséért. Jelentősége egyébként annál is inkább

Aktenstücke des österr.-ung. Ministeriums des Äußern, 9 kötet, Wien és Leipzig, 1930, kiadta Ludwig Bittner és Hans Uebersberger Heinrich Srbik és Alfred Pribram támogatásával; Die auswärtige Politik Serbiens 1903—1914, 3 kötet, Berlin, 1928, 1929, 1931, kiadta M. Bogitschewitch; Bussische Dokumente, Dokumente aus den russischen Geheimarchiven, soweit sie bis zum 1. Juli, 1918 eingegangen sind, Berlin, Auswärtiges Amt, 1919; tin livre noir, Diplomatie avantguerre d'après les documents des archives russes (1910—1914), Paris; B. v. Siebert, Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Ententepolitik der Vorkriegsjahre, Berlin—Leipzig, 1921; Friedr. Stieve, Der diplomatische Schriftwechsel Iswolskis 1911—1914, Berlin, 1924; Graf Benckendorffs diplomatischer Schriftwechsel, B. v. Siebert hagyatékából kiadva, Berlin—Leipzig, 1928.

¹ Das österreichisch-serbische Problem bis zur Kriegserklärung Österreichs-Litngarns an Serbien. Dr. Roderich Gooss rendkívül alapos, a teljes idevágó irodalom feldolgozásával készült kiváló szakvéleménye. Megjelent a „Das Werk des Untersuchungsausschusses iter Verfassung-gebenden Deutschen Nationalversammlung und des Deutschen Reiches 1919—1930” c. kiadvány 1. sorozatában, X. kötet, Berlin, 1930; Die Habsburger und die Südslavenfrage, Herrmann Wendel szakvéleménye». A fenti kiadvány T. sorozatában, X. kötet, Berlin, 1930.

² Lásd. mint fent: Ö.-U's Aussenpolitik, !). kötet, Wien—Leipzig, 1930.

elsőrangú, mert a közösügyes gazdálkodás idején a külügyminisztériumon kívül fennállott másik két közös központi hatóságnak, a hadügy- és pénzügyminisztériumoknak a háborús felelősség szempontjából igen értékes politikai forrásanyaga aligha fogja valaha is a napvilágot megláthatni. A közös hadügyminisztérium politikai iratait ugyanis a hadművelési iratokkal együtt az 1918 novemberben kitört bécsi zavargások idején tekintélyes részben elégették, a közös pénzügyminisztérium bosznia-hercegovinai főosztályának iratait pedig a jugoszlávok Cserovics udvari tanácsosnak, Biiinski közös pénzügyminiszter egykori munkatársának és délszláv szakértőjének támogatása mellett erőszakos úton Belgrádba szállították.¹ Céljuk átlátszó volt: Potiorek, volt boszniai tartományfőnöknek a szarajevói merényletre vonatkozó, Bilinskihez intézett jelentéseit akarták a tudományos kutatás elől elvonni, hogy Szerbia háborús felelősségének felderítését megnehezítsék. A jugoszláv részről elkövetett erőszakosság értelmi szerzői azonban kezdetleges adminisztratív szempontokat hagytak figyelmen kívül. Nem számoltak ugyanis azzal, hogy a közös pénzügyminisztérium mindenkor megküldötte másolatban a külügyminisztériumnak azokat a jelentéseket, amelyeket a szarajevói tartományi főnökség a fontosabb boszniai eseményekről felterjesztett. Ennek köszönhető, hogy a monarchia délszláv politikájára jellemző és különösen a szarajevói merényletre vonatkozó jelentések tekintélyes részben egykorú másolatban fennmaradtak és az osztrák diplomáciai forráskiadványban nyilvánosságra hozhatók voltak.

A megjelent forrásanyag, valamint a forráskritikai tanulmányok tömérdek, eddig ismeretlen adatot és szempontot tártak fel, amelyek alapján ma már világosan körvonalazhatjuk a monarchia és Szerbia háborús felelősségét és megismerhetjük azt az eljárást, amellyel a győztes hatalmak a monarchiát a történeti igazság elferdítésével a világháború felidőzésében főbűnősként marasztalták el.

*

1914 tavaszán, amikor az évekig tartó balkán-krisis hullámai látszólag elültek, a bécsi mértékadó körökben már tudatára ébredtek annak, hogy a monarchia balkánpolitikája teljesen holtpontra jutott. Igaz ugyan, hogy a londoni nagy-

¹ V. ö. Ö.-U's Außenpolitik, 8. kötet, 9939. sz. a. jegyzetet; báró Collas Károly: A világháború kirobbanása Szarajevóban, Budapesti Szemle, 1928, 65. 1.

követi értekezleten a monarchiának sikerült az albán államot megteremteni, amivel az adriai tenger felé irányuló szerb expanzív politikának óhajtott gátat vetni. De ez csak pyrrhusi győzelem volt, mert a balkán háborúk az addigi erőviszonyokat teljesen megbontották és a monarchiának Albániához fűzött politikai számítását úgyszólván reménytelenné tették.

Törökország, amelynek a hármasszövetséggel való érdekösszege magától adódott, mert Oroszországgal, illetve a balkán államokkal szemben erős ellensúlyt alkotott, Európából úgyszólván teljesen kiszorult és megszűnt a monarchia balkáni érdekeit előmozdító nagyhatalom lenni. Bulgária, a monarchiának Törökországon kívül egyetlen természetes balkán szövetségese, tragikusan elbukott. Nemzeti aléltóságának ebben az állapotában a francia-orosz diplomácia mindent elkövetett, hogy politikailag elszigetelje és a balkáni orosz terveknek odaadó eszközévé tegye. Oroszország ugyanis a bukaresti béke után erőteljes akcióba kezdett, hogy irányítása alatt az összes balkán államok szövetségét létrehozza és ezáltal a monarchiát délről teljesen bekerítse. Az orosz kabinetnek ez a törekvése ezúttal különösen kedvező talajra talált, mert Szerbia és Görögország között máris szövetség állott fenn és Románia a bukaresti béke megkötésekor hajlandónak mutatkozott arra, hogy e két állammal együtt a monarchia ellen szolidárisán lépjen fel. Romániát egyébként a balkán krízis alatt bekövetkezett események különben is a Szerbiával való együttműködésre kényszerítették, melynek gyümölcseit a bukaresti békében Bulgária terhére nyert területi nyereségei által rövidesen le is aratta. Romániának politikai és területi megerősödése természetesen nemzeti törekvéseinek megerősödését is maga után vonta, mely gyakorlatilag Erdély románlakta területeire való aspirációiban nyilvánult meg. A francia és orosz részről szított nagyromán propaganda a sajtót rövidesen megszerezte és segítségével a közvélemény nagy többségét rohamosan meghódította. Mondanunk sem kell, hogy ez a nagyromán propaganda nyílt kapukat döngétt, mert Romániának a központi hatalmakkal kötött szerződése — annak titkos jellegénél fogva — a román köztudatban népszerűsíthető nem volt és úgyszólván csak Károly király személye nyújtotta az egyetlen biztosítékot arra, hogy Románia a monarchiával szemben nyíltan ellenséges magatartást nem tanúsított. Az orosz cárnak konstanzai látogatása, Sassonownak és Bratianunak tapintatlan erdélyi autókirándulása élénk bizonyítékul szolgált arra, hogy Románia

a központi hatalmak számára Vilmos császár energikus beavatkozása ellenére is nemcsak hogy elveszett, hanem leplezetlen erdélyi aspirációi által a monarchiának nyíltan ellenségévé vált.¹

Pedig a Romániában tapasztalt monarchiaellenes közhangulat még csak kisebbik bajnak volt mondható Szerbia agresszív magatartásával szemben. A boszniai annexió után Szerbia forrongó vulkánhoz hasonlított, ahol egymást érték a monarchiaellenes tüntető felvonulások és sajtókirohanások. A társadalmi extázis hatása alatt a szerb hivatalos politika is nyíltan monarchiaellenes jelleget öltött. A kormány fegyverbe szólította a tartalékokat, a fegyverkezés költségeit a skupstinával megszavaztatta, György trónörökös pedig Pasics miniszterelnökkel Szentpétervárra utazott, hogy a cári udvar támogatását biztosítsa. Az orosz hadsereg azonban még nem készült fel a Németországgal való leszámolásra és ezért a cár még egyelőre tartózkodott az európai háború felidézésétől. Szerbiát tehát türelemre intette, de Pasicsnak egyúttal kijelentette, hogy Bosznia és Hercegovina hovatartozásának ügye háború nélkül el nem dönthető.² Szerbia azonban hatalmas pártfogójának tanácsába egykönnyen beletörődni nem tudott: Pasics csak az összes európai hatalmak együttes demarsára volt hajlandó a monarchiának olyan nyilatkozatot adni, hogy az annexió által teremtett helyzetet elismeri és agresszív magatartását a monarchiával szemben megváltoztatja. Aki azonban a titkos társaságok által fűtött szerb közhangulatot ismerte, tisztában lehetett azzal, hogy Szerbia a monarchia boszniai térfoglalásába nem fog beletörődni, hiszen ismeretes volt, hogy Oroszország már az annexió alkalmából is csak hadikészültsége híján tagadta meg Szerbiától a fegyveres támogatást.³

¹ Ö.-U's Außenpolitik, 8. kötet, 9918. sz. báró Mafescheke Ferenc, min. o.-tan. emlékirata; v. ö. Ferenc Józsefnek Vilmos császárhoz intézett kéziratához csatolt mellékletet 9984. sz. a.; Iloderich Gooss: Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkrieges, I. 4, 26. 1.; Hans Uebersberger: Die österreichische Akten - Publikation zur Vorgeschichte des Weltkrieges, als Vortrag beim Arbeitsausschuss Deutscher Verbände, gehalten in Berlin, am 9. Dezember, 1929. Der Weg zur Freiheit folvóh-atban, 9. évf. 24. sz. 407. 1.

² Ö.-U's Aussenpolitik, 1. kötet, 163, 165, 166, 167, 249, 265, 416, 418, 420, 423, 523, 547. sz., a.; v. ö. R. Gooss idézett szakvéleményét a 85. j.

³ Ebből a szempontból rendkívül érdekes Pasics hosszú kihallgatása a cárnál 1914 február 2-án, aki ígéretet tett arra, hogy Szerbiáért „mindent meg fog tenni.” Bogicsevics i. m. 1. kötet 399. sz.)

Az annexió alatt szerzett tapasztalatok azonban arra készítették a nagyszerb propagandaegyesületeket hogy új eszközökhöz nyúljanak. Horvátországban ugyanis az annexió általános megelégedést keltett, mert a horvátok arra számítottak, hogy Boszniát és Hercegovinát előbb-utóbb Horvátországhoz csatolják. Ez a nagyszerb öncélúsággal teljesen ellentétes horvát magatartás arról győzte meg a nagyszerb propaganda egyesületeket, hogy eddigi taktikájukat; teljesen meg kell változtatniuk, ha a horvátokat nemzeti ideáljaiknak megnyerni akarják. Bámulatraméltó az a szívósság, j amellyel a nemzeti egységnek ezen újabb célkitűzéseit előmozdítani igyekeztek. A belgrádi befolyás alatt állott orthodox-szerb egyházközségek az eladdig nyíltan gyűlölt horvátságot máról-holnapra keblükre ölelték és egyszerre hirdetni kezdték a szerb-horvát-bosnyák testvériséget. A horvát zászlót tünnetőleg nyilvánosan csókolgatták és a horvát szentek képeit felvonulások alkalmával minden egyéb szentkép előtt hordták.¹

Kétségtelen tény, hogy minél kisebb egy ország, annál nagyobb erőfeszítésre van szüksége, ha nagy nemzeti ideálok megvalósítását tűzi ki feladatául. Ebben Szerbia valóban remekelt. Minthogy a cselekvő nemzeti idealizmusra az ifjúság látszott a legalkalmasabbnak, ezért a belgrádi propagandaegyesületek elsősorban is az ifjúságot szemelték ki a nagyszerb gondolat zászlóvivőjének. Megalakították tehát a délszláv forradalmi diákszövetséget, mely a nagyszerb propaganda terjesztése végett Horvátország és az anektált tartományok középiskoláit hálózta be. Ennek a diákszövetségnek szervezeti szabályait a Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása alkalmával hírhedtté vált „Fekete Kéz” néven ismert szerb forradalmi egyesület készítette. A boszniai és hercegovinai. illetve a horvátországi szokolegyesületeket a

v. ö. Kriegsschuldfrage, Berliner Monatshefte für internationale Aufklärung, 1931, május; Prof. Kossuticsnak, aki, mint Szerbia külön megbízottja járt Szt. Pétervárott, Chomjakow, a Duma volt elnöke így nyilatkozott: „. . . Ha a nagyhatalmak nem adnak nekünk kellő biztosítékokat kívánságaitok teljesítésére, akkor csak masirozzatok előre és ne törődjete a mi (orosz) külügyminisztériumunkkal, mely csak a saját nevében jelentheti ki, hogy nem akar háborút, de nem Oroszország nevében . . . Az annexió idején azt tanácsoltuk a szerb kormánynak, hogy ne bocsátkozzék háborúba, mert mi nem voltunk felkészülve. Most azonban (1914) a dolog más-képen áll . . .” v. ö. Bogicsevics i. m. 1. kötet 200. sz. a.

¹ Ö.-U's Außenpolitik, 8. kötet, 10., 227. sz. a. IV. melléklet a zimonyi m. kir. határrendőrség jelentése á bánhoz, dátum nélkül.

belgrádi központ irányítása alá helyezték, melynek élén egy szerb vezérkari alezredes állott.¹ Közismert tény, hogy ezek a szokolegyesületek nem a testkultusz, hanem a nagyszerb propaganda terjesztésére szolgáltak.

Az ifjúságon kívül a céltudatos sajtópropaganda volt a nagyszerb gondolat másik főerőssége. A propaganda-sajtóanyagot a nagyszerb irányú lapok Boszniában és Horvátországban Pribicevics Szvetozár² horvát képviselő közvetítésével a szerb hivatalos sajtóirodától kapták. Különbösen szeri, se száma nem volt a falitérképeknek és naptáraknak, amelyekkel a szerb nyomdák a monarchia délszlávoklakta területeit elárasztották és amelyekben Bosznia, Hercegovina, Horvátország, Bácska, Bánát és Szerémség már mint a szerb királyság integráns részei szerepeltek. A belgrádi középiskolákban — amint azt ottani követségünk jelentette, — olyan földrajzi tankönyvet használtak, amelyben többek közt azt tanították, hogy Újvidék már a szerb kultúrközösséghez tartozik.³ Bosznia és Hercegovina lakosságáról pedig azt hirdették, hogy vallási szempontból három részre való tagozódása ellenére is abszolút többségében szerb és így a nagyszerb gondolat támogatója. Ezenkívül a boszniai muzulmánok megnyerésére is különös gondot fordítottak és e célból a szerb kormány támogatásával Üszkübben török nyomdát állítottak fel, hogy az ott előállított töröknyelvű nagyszerb propaganda-nyomtatványokkal elárasszák az annektált tartományokat.

Ennek a szívós és fanatikus propagandának eredményed már 1912-től kezdve aggasztólag mutatkoztak, mert a monarchia délszláv lakosságának legkonzervatívabb rétegét, a

¹ V. ö., mint az előbbi jegyzetben.

² 1923—25 közt közoktatásügyi miniszter Pasics kabinetjében. A skupstina 1928 március 8-i ülésén így nyilatkozott: „Természetes, hogy a délszláv kérdés idézte elő a világháborút és mi erre büszkék vagyunk a történelem előtt . . . Ausztria a mi nemzeti politikánk folytán bele lett kényszerítve a világháborúba . . .” V. ö. a két cikket: „Eine Kriegsschulddebatte im Belgrader Parlament” és „Pribicevics über die Kriegsschuld Serbiens” Kriegsschuldfrage, 1928, április, május; R. Gooss i. m. 173. 1.; Pribicevics Szvetozár fivére, P. Milán, szerb őrnagy, a Narodna Obrana tagja már 1914 június elején a szarajevói merlénylet előkészítésének gyanúja alatt állott. Belgrádi lakásán bombákat őrzött, melyeket e megjegyzéssel mutatott meg Jaksics Mariján, zágrábi szerelőnek 1914 júniusában: „Látja, itt virulnak a virágok az önök Habsburgjai számára . . .” Ö.-U's Aussenpolitik, 8. kötet, 10.164. sz.

³ Ö.-U's Aussenpolitik, 8. kötet, 10.120. sz. Storck lovag, ügyvivő jelentése, Belgrád, 1914 júli 8.

parasztságot is meg tudták mozgatni. 1912-től kezdve ugyanis feltűnően emelkedett Horvátországban és Boszniában — éppen a parasztság körében — a felségsértési perek száma és a monarchia szétbomlása már mindenütt közbeszéd tárgyává lett. György szerb trónörökös sem tartotta már ildomtalan-nak, hogy 1912-ben, Zimonyon való keresztülutazása alkal-mával Puhovic magyar államvasúti tisztviselő füle hallatára ki ne jelentse, hogy ez a terület rövidesen Szerbiához fog tar-tozni.¹ Ilyen adatok tömegesen olvashatók azokban a jelen-tésekben és jegyzőkönyvekben, amelyeket a horvát bán és a boszniai tartományfőnök felsőbb hatóságainak megküldöt-tek és amelyek egykorú másolatban a volt közös külügymi-nisztérium levéltárában őriztetnek.

A Ballhausplatzon tehát minderről tudomást szereztek és ennek kapcsán meg kellett győződniek arról, hogy a monarchia integritása és a harmadik balkán háború után területileg megnagyobbodott, nemzeti önbizalmában állan-dóan agresszívabbá váló Szerbiának a monarchia délszlávok-lakta területeire vonatkozó aspirációi egymást kizáró fogal-mak.

Mindezen tények ismerete alapján fel kel] vetnünk azt a kérdést, vajjon mit tett a monarchia a saját délszláv problé-májának megoldására. Tisza István tisztán látta a fenyegető veszélyt, meg is volt benne a hajlandóság arra, hogy a szer-beket kibékítő politikai törekvéseket támogassa, azonban minden idejét az áldatlan parlamenti küzdelmek foglalták le. Ferenc Ferdinánd és katonai környezete viszont a délszláv politikában önálló csapásra tértek és a horvátok egyoldalú favorizálásával, a magyarság és az orthodox szerbség elleni erős idegenkedéssel útjában álltak a magyarság és a délszláv-
vok közti megértő közeledésnek. Bilinski, közös pénzügy-miniszter akárcsak elődje Burián, doktriner délszláv politikát folytatott és alig indokolható optimizmussal nézte az annak-tált tartományokban fejlődő eseményeket. Magatartása leg-feljebb csak azzal magyarázható, hogy a délszláv mentalitást kevésbé ismerő környezetének hatása alatt komolyan vette azokat a szerb hűségnyilatkozatokat, amelyek minisztériu-mába beérkeztek és a belgrádi propaganda elpalástol ására szolgáltak.

A délszláv belpolitika irányítására hivatott hatalmi tényezők passzivitása azonban semmiképen sem volt alkal-

¹ Skerlec Iván báró horvát bán felterjesztése, ő mellékletével, a külügyminisztériumhoz, 1914, júli 12. Ö.-U's Aussen poli tik, 8, kötet. 10.227. sz.

mas arra, hogy a monarchia amúgy is megtépzott tekintélyét a Balkánon alátámassza, A Ballhausplatz diplomáciai erőfeszítése ugyan odairányult, hogy Bulgáriát és Törökországot a központi hatalmak érdekkörébe vonja és ezzel a monarchia bekerítésére irányuló agresszív balkán szövetséget ellensúlyozza, azonban a berlini kabinet nem sok megértést tanúsított e tervek iránt, mert Vilmos császár Ferdinánd bolgár cárnak a balkán-krízis alatt tanúsított ingadozó politikája miatt Bulgáriával szemben ellenszenvvel viseltette, a nagyhatalmi állásában megrendült török birodalmat pedig komoly szövetségesnek nem tekintette.

A Ballhausplatz balkánpolitikájának ezen rendkívül kedvezőtlen alakulása idején az egész monarchiában bombaként hatott a hír, hogy Ferenc Ferdinánd és felesége a boszniai fegyvergyakorlatok alkalmával Szarajevóban merényletnek esett áldozatul. Belgrád viszont valóságos nemzeti mámorba esett, amikor június 28-án délután 4 órakor a merénylet tragikus kimenetelének híre megérkezett, mert a közvélemény szerint a nagyszerb nemzeti állam eszménye Ferenc Ferdinánd meggyilkolásával végre a megvalósulás stádiumába jutott. Zágráb tehát megszűnt Belgrád komoly vetélytársa lenni, az a Zágráb, melyet Ferenc Ferdinánd a monarchia dualisztikus államformájának trializmussá való kiépítése esetén az új délszláv államegység fővárosává óhajtott tenni.

Az utca után a szerb sajtó vetette le először az álarcot és kihívó hangon intézett a monarchia ellen koncentrikus támadást. Az a kommuniké, mely a külügyminisztérium félhivatalos lapjában a szarajevói eseményekről jelent meg, főlényes hangjánál fogva a monarchiában általános megütközést keltett. Mennyivel nagyobb lett volna azonban a hazai közvélemény felháborodása, ha már akkor köztudomású lett volna, hogy ezt a kommunikét Pasicz miniszterelnök maga fogalmazta.¹

¹ Ö.-U's Aussenpolitik, 8. kötet, 9965. sz. Storck jelentése, ' Belgrád, 1914, júli 1. A nagy nyugati sajtóorgánumok viszont eleinte igen tartózkodó magatartást tanúsítottak. Ehhez nagyban hozzájárultak Tiszának mérsékelt hangú parlamenti beszédei, melyek a legjobb hatást tették Párizsban és Londonban. V. ö. Ö.-U's Aussenpolitik, 8. kötet, 10.359. és 10.336. sz. a. Széchen gróf és Menndorf gróf nagykövetek jelentéseit Párizsból és Londonból. Az angol sajtó általában elismerte a monarchiának azt a jogát, hogy biztonságot szerezzen magának Szerbiával szemben (idem, 10.304. sz. a. Menndorf gróf sürgönye Londonból), viszont a francia sajtóból már kicsendült a gyanúsítás, hogy a monarchia a szarajevói katasz-

Bilinski közös pénzügyminiszter ezalatt napról-napra vette Potiorek, boszniai tartományi főnök jelentéseit, amelyekben a szarajevói vizsgálat fejleményeiről számolt be és a szerb autonom középiskolák és egyesületek, valamint a szábor azonnali bezárását, illetve az ostromállapot elrendelését sürgette.¹ Bilinski azonban a tartományi főnöknek valóban drámai hangú sürgönyeire sem engedett optimista álláspontjából. Nem osztotta Potiorek véleményét, hogy a szerb radikális képviselők a szábor munkáját lehetetlenné teszik, pedig az immunitás védelme alatt mondott izgató beszédek a boszniai sajtótörvény doktriner liberalizmusa folytán a napilapokban kiszínezve jelentek meg és a monarchiaellenes hangulatot az orthodox szerbség körében forradalmivá szították. Nem járult hozzá ahhoz sem, hogy az összes szerb egyesületeket feloszlassák, mert szerinte az ilyen intézkedések a külföldön a monarchia erőszakos délszláv politikájának látogatását keltették volna.²

Ellenben Potioreknek szemrehányást tett, hogy az útvonalak biztosításáról nem gondoskodott, pedig tudnia kellett, hogy Potiorek a hadgyakorlatokra való tekintettel katonai sorfalat nem állíttathatott fel, az ellentmondást nem tűrő trónörökös pedig a személyi biztonságára szolgáló, lovasokkal körülvett hintó helyett gépkocsihoz ragaszkodott. Bilinski egyébként a történekeért elhárított magától minden

trófát szerbellenes politikájának merev érvényesítésére akarja kihasználni. (Idem, 9970. sz. a. Széchen gróf sürgönye Párizsból.) A belgrádi udvar felfogására egyébként jellemző, hogy nemzetközi szokás ellenére csak nyolc napi udvari gyászt rendelt el. (Idem, 9951. sz. a. Storck jelentése Belgrádból. Feltűnést keltett továbbá a belgrádi francia és orosz követ magatartása, akik nem tartották szükségesnek, hogy kormányaik nevében a monarchia követe előtt részvétüknek adjanak kifejezést. Magatartásukkal kétségkívül jelezték kormányaiknak a közeljövőben tanúsított politikai állásfoglalását. (V. ö. Storck jelentését, Idem, 8. kötet 10.072. sz. a.: „Englischer Geschäftsträger erklärte spontan, dass die Haltung seiner Kollegen von der Tripleentente mehr als sonderbar ist.”)

¹ A horvátok és mohamedánok fel voltak háborodva Bosznia-ban a szarajevói gyilkosság után és az orthodox-szerb lakosság elleni támadásai olyan méreteket öltöttek, hogy az ostromállapot elrendelése elkerülhetlenné vált. Ez kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a monarchiaellenes agitáció a délszláv tartományokban főleg az orthodox-szerb kisebbségnek ügye volt, melynek felfogását azonban a lakosság többsége egyáltalán nem osztotta. Ö.-IFs Aussenpolitik, 8. kötet, 9974, 9975, 9991, 9992, 9993, 10020, 10021, 10023, 10025—10028. sz. a.; v. ö. Bem adotté F. Schmitt: „The coming of the War 1914. New York, 1930. I. 259. 1.; Kriegsschuldfrage, 1931 május.

² Ö.-U's Aussenpolitik, 8. kötet, 10.029. sz. a. Bilinski magánlevele Potiorekhez, 1914 júli 3.

felelősséget, mert sem a vezérkar, sem a trónörökös katonai irodája őt a tervezett utazás programjáról nem értesítette. Potioreknek csak az ostromállapot elrendelését sikerült kieszközölnie, de ezt is csak akkor, amikor ennek megtagadása esetére már előre lemondását jelentette be.¹

Az előzetes vizsgálatot gyors ütemben folytatták le, mert a külügyminisztériumnak fontos érdekei fűződtek ahhoz, hogy a szarajevói merénylet tényálladéka és politikai háttere rövid idő alatt tisztáztassék. Enélkül ugyanis nem állott módjában, hogy a szerb kormánnyal szemben állást foglaljon. Ezért küldték ki Szarajevóba Wiesner Frigyes miniszteri osztálytanácsost, a külügyminisztérium nemzetközi jogi osztályának referensét, hogy már a vizsgálat két hét alatt elért eredményeiről is összefoglaló jelentést tegyen. Wiesnernek Szarajevóba való kiküldetése azonban nem volt szerencsés intézkedés, mert a szláv nyelvekhez nem értett és így minden készsége mellett sem állhatott módjában, hogy a nagymennyiségű vizsgálati anyag túlnyomólag szerb nyelvű részének szellemébe néhány nap alatt behatoljon.² Szarajevóból küldött jelentése volt az a történelmi jelentőségű okirat, melynek alapján a békekongresszus által a háborús felelősség kivizsgálására kiküldött bizottság amerikai tagjai Szerbiát „derék kis országnak” deklarálták, a monarchiát pedig a világháború felidőzésében főbűnösnek marasztalták el. Mindezideig felderíthető nem volt, vajjon Wiesner jelentését, melyet a párizsi szerb követ bocsátott a háborús felelősség kivizsgálására kiküldött szakbizottság rendelkezésére, a szakbizottság eredeti formájában vagy pedig a már szerb részről eszközölt kihagyásokkal vette-e kézhez, melyhez képest Wiesner jelentése az eredetitől teljesen eltérő értelmezést nyert. A szakbizottság a AViesner jelentéséből kiragadott következő mondatokra alapította véleményét: „.... Semmiféle bizonyíték, sőt gyanú sem merült fel eddig (1914 július 13-ig), hogy a szerb kormány a merényletet irányította vagy előkészítette.

¹ Idem.: „ . . . Eurer Exzellenz (Potiorek) ist es ja am besten bekannt, dass das Zustandekommen und die Durchführung der Reise ausschliesslich vom militärischen Gesichtspunkte zwischen dem höchstseligen Herrn Erzherzog und ausschliesslich Eurer Exzellenz ins Werk gesetzt wurden. Mir ist ein Einfluss hierauf so sehr entzogen worden, dass das mir unterstehende Ministerium sogar aus dem Verteiler des Programmes ausgeschaltet wurde . . . Bei dieser Kritik fällt es mir durchaus nicht ein, die Verantwortung etwa ganz auf Eure Exzellenz zu überwälzen . . .” V. ö. báró Collas Károly idézett cikkét, Budapesti Szemle, 1928, 67. 1.

² Uebersberger id. cikkének 408. 1.

illetve a fegyvereket a gyilkosok rendelkezésére bocsátotta volna. Sőt inkább adatok vannak arra nézve, amelyek alapján a szerb kormány részességét kizártnak lehet tekinteni ...”

Wiesner jelentésének többi részéről a bizottság semmiféle említést nem tett, pedig a fenti szöveggel ellentétes megállapításokat tartalmazott. „ . . . A vádlottak kihallgatása alapján megállapított, — jelenti Wiesner a továbbiakban, — hogy a merényletet Belgrádban határozták el, Ciganovics szerb állami tisztviselő és Tankosics szerb őrnagy készítette elő, akik a bombákat, fegyvereket és eyankálit a merénylők rendelkezésére bocsátották ... A bombák kétségkívül a kragujeváci arzenálból valók. A Narodna Odbrana titkos egyesületről szóló értékes anyagot még nem néztem át. . . . Jelentésemet szóbeli magyarázattal kell kiegészítenem . . .”¹

Kétségtelen, hogy Wiesner jelentésének most ismertetett része nincs összhangban a fent említett és az amerikai szakértők által a monarchia bűnössége mellett főbizonyítékképpen felhasznált részben foglaltakkal. Mert miképpen lehet a szerb kormány felelősségét Wiesner jelentése alapján a limine kizárni, amikor Wiesner ugyanabban a jelentésében közli, hogy a teljes vizsgálati anyagot még nem nézte át.

Potiorek semmiképpen sem osztotta Wiesner véleményét, sőt a legélesebben foglalt állást ellene abban a jelentésében, amelyet Conrad vezérkari főnökhöz intézett. „ . . . Wiesner a szerb kormánynak a merényletben való részességét kizártnak tartja, — írja Potiorek, — én ellenben egyenesen lehetetlennek tartom, hogy egy olyan kis országban, mint Szerbia a demokrata kormánynak egyik vagy másik tagja ne tudott volna a merénylet előkészítéséről és az egész propaganda felkészítéstől . . . Ehhez járul egyébként, hogy Szerbiában a kormányon kívül egy katonai mellékkormány is létezik, mely a hadseregre támaszkodik. Már is be van bizonyítva, hogy aktív szerb tisztviselők vettek részt az egész propaganda és a merénylet előkészítésében, amiért is ezek a Szarajevóban történt gyilkosság elkövetői közé tartoznak Igaz ugyan, hogy a hadsereg nem azonos a kormánnyal, de olyat állítani, hogy a hivatalos szerb kormány ne tudott volna arról, amit a hadsereg csinál, az már igazán nem járja . . .”²

¹ Ö.-U's Aussenpolitik, 8. kötet, 10.252, 10.253. sz. a.; v. ö. Gooss i. m. 215 és köv. 1.

² Potiorek Conrádhoz 1914 júli 14. — Feldmarschall Conrad Aus meiner Dienstzeit, 1906—1918. Wien, 1923. 4. kötet 83. I.; v. ö. Gooss i. m. 217. 1.

A történeti hűség végett meg kell állapítanunk, hogy a Ballhausplatz július 23-án még nem rendelkezett perdöntő bizonyítékokkal annak igazolására, hogy a szerb kormány a merényletben részes vagy hogy arról előzetes tudomással bírt volna, viszont már abban az időpontban sok közvetett bizonyítékot gyűjtött össze, amelyek alapján a szerb kormánynak, illetve egyes tagjainak legalább is hallgatóg tudomását gyaníthatta. Így belgrádi követségünk már július 6-án tájékoztatta a külügyminisztériumot arról, hogy a merényletnél nagy szerepet játszott Narodna Odrbrana titkos forradalmi egyesületnek egyik alapítója Ljuba Jovannovic, a Pasics-kormány kultuszminisztere volt.¹

Igen érdekesnek találjuk továbbá Pallavicini konstantinápolyi osztrák-magyar nagykövetnek július 15-én kelt jelentését, amelyben Rizov, római bolgár követtel való beszélgetéséről számolt be. Rizov ugyanis Pallavicinivel közölte, hogy annak idején Cetinjében teljesített diplomáciai szolgálatot, amikor a szerb kormány a Miklós montenegrói király ellen tervezett merényletet előkészítette. A merényletet akkor Pasics miniszterelnök a kragujeváci arzenálból e célra kiadott bombákkal montenegrói ösztöndíjas diákokkal akarta végrehajtani, akik a szerb külügyminisztérium titkos alapjából élvezett ösztöndíjjal Belgrádban tanultak. Ebbe a tervbe Rizov szintén be volt avatva, sőt Péter szerb király is mindenről tájékoztatva volt. Rizov ugyan Rómába kerülve szolgálatra a Ferenc Ferdinánd elleni merénylet előkészítését nem ismerhette, azonban a szerb összeesküvők módszerének ismerete alapján egészen magától értetődőnek találta, hogy a szerb kormány, még ha nem is volt közvetlenül részes, de mindenesetre biztos előzetes tudomást szerzett a merénylői tról.²

Storck lovag belgrádi ügyvivő egyébként július hó folyamán ismételten jelentette a külügyminisztériumnak, hogy a szerb kormány a merénylők és társaik személyazonosságának megállapításánál nemcsak hogy támogatást nem volt hajlandó a monarchia követségének nyújtani, de az ügyvivőt hamis adatokkal tudatosan félre is vezette. Mikor pedig Storck lovag e hamis adatokat a belgrádi rendőrfőnök-

¹Ö.-U's Aussenpolitik, 8. kötet, 10.074, 10.103. sz. a.

²Pallavicini o. m. nagykövet jelentése, Konstantinápoly - Jerikó, 1914, júli 15. Ö.-U's Aussenpolitik, 8. kötet, 10.282. sz. a.; v. ö. Plamenatz volt montenegrói külügyminiszter levelét, London, 1917. május 23. Bogiesevics, Die auswärtige Politik Serbiens, 2. kötet, 567. 1.

ség adataival egybevetve, az ellentmondásokat a szerb külügyminisztériumban szóvá tette, Pasics maga ígérte a félrevezető adatok azonnali kivizsgálását, amit azonban az ultimátum átadásáig elmulasztott.¹ Mivel volna tehát indokolható a szerb kormánynak a nemzetközi viszonylatban ezen egészen szokatlan magatartása, ha nem azzal, hogy felelősségét leplezze és a merénylet Belgrádba vezető szálainak kibogozását lehetetlenné tegye.

Jellemző továbbá az az eljárás, amellyel a szerb kormány a részesség gyanúját magától elhárítani igyekezett. A merénylet után közvetlenül a belgrádi „Stampa”-ban hosszú közlemény jelent meg, mely szerint a bécsi szerb követ kormányától még idejében megbízást kapott volna, hogy a bécsi kormány figyelmét a trónörökös ellen tervezett merényletre hívja fel. A szerb sajtónak ezt a közlését a Wolff-iroda és a bécsi Fremdenblatt kereken megcáfolták.² Viszont Jovannovics bécsi szerb követ a sajtónak ezt a közlését nem demetálta, bár július 25-ig Bécsben tartózkodott, tehát éppen elég ideje lett volna arra, hogy nyilatkozzék, ha kormányától tényleg ilyen megbízást kapott volna. Jovannovics egyébként e tárgyban csak 1925-ben tett közléseket. Állítólag Bilinski figyelmét felhívta volna a merényletre, amiről szerinte a közös pénzügyminisztérium irattára tanúskodhatik. Jovannovics azonban olyan, iratok közti esetleges feljegyzésekre hivatkozott, amelyeket a háborús összeomlás után Bécsből erőszakkal Belgrádba hurcoltak el és amelyekről tudnia kellett, hogy azok alapján a pártatlan történetírásnak nem áll módjában állításának igazságáról meggyőződni. Különben Jovannovics figyelmeztetéséről Bilinski sem emlékszik meg emlékirataiban, pedig fel nem tehető, hogy ilyen fontos körülmény elkerülte volna figyelmét.⁸

Ha ezek után már most azt kutatjuk, vajjon az a dossier, amelyet a Ballhausplatz a szerb aknamunka igazolására állíttatott össze, elég meggyőző erejű volt-e a Szerbiához intézett ultimátumban foglalt követelések alátámasztására, e kérdésre határozott igennel nem felelhetünk. Nem tekintve azt, hogy az ultimátum elküldéséig, amint azt már említettük, perdöntő bizonyítékok nem állottak a Ballhausplatz

¹ Storck ügyvivő jelentése, Belgrád, 1914, júli 3. Ö.-U's Aussenpolitik, 8. kötet, 10.001, 10.002. sz. a.

² Storck Belgrádban 1914 jún. 30-án kelt jelentésének melléklete. Ö.-Us Aussenpolitik, 8. kötet, 9952. sz. a.

⁸ V. ö. Flandrak Pálnak, Bilinski volt sajtófőnökének nyilatkozatát a Neues Wiener Journal 1925 ápr. 26. számában; v. ö. Göoss i. m. 250. 1.

rendelkezésére, a szerb kormány részességének bizonyítására, a dossier meg a szerb aknamunka igazolására sem használta fel a legmeggyőzőbb adatokat, amelyek pedig 1914 július 20-án a külügyminisztérium irattáiraiban a dossier elkészítésével megbízott Wiesner miniszteri osztálytanácsosnak rendelkezésére állhatott volna.¹ Különösen feltűnő, hogy a nagyszerb titkos társaságokra, főleg a „Fekete Kéz”-re vonatkozó a nagyszerb mentalitásra annyira jellemző adatok a dossierből úgyszólván teljesen hiányoztak, pedig a külügyminisztérium sajtóosztályában a „Fekete Kéz”-re vonatkozó adatokból 1911-től kezdve tekintélyes gyűjteményt állítottak össze, amelyeket épp a közelmúltban sikerült a bécsi házi-, udvari és állami levéltárban érintetlenül feltalálni. Ezzel a hiányos adattárral természetesen a Ballhausplatz nem érthette el a kívánt hatást, legkevesebbé az ultimátumnak Belgrádban való átnyújtása után, amikor a nyugati nagyhatalmak az adattár tartalmával érdemben már nem foglalkoztak és ennek folytán a külföldi nagy sajtóorgánumok sem közölhették a nyilvánossággal az abban foglalt okmányokat. Oroszország eközben a mozgósítást elrendelte, a francia kormány pedig a monarchia párizsi nagykövetének kijelentette, hogy úgy fog cselekedni, ahogy az érdekei kívánják. Tehát csak Anglia kezében maradt az európai béke gyenge olajága. Viszont Sir Edward Grey a monarchia ultimátumának igazolására szolgáló adattárat nem vette komolyan, mert még visszaemlékezett azokra az okmányokra, amelyeket a monarchia a Friedjung-perben tett közzé, de amelyek külügyi kormányzatunk presztízsének súlyos kárára utólag hamisaknak bizonyultak.²

*

Ma, amikor már egy évtizednél is több idő választ el minket a háborús összeomlástól, a napfényre került okmánytárak és az érdekelték nyilatkozatai alapján felderítettnek tekinthetjük a szarajevói merénylet szálaít és ezzel kapcsolatban a monarchia és Szerbia háborús felelősségét. Ljuba Jovannovics, — Pasics kormányában 1914-ben kultuszminiszter — valamint a szalonikii perben kivégzett Dimitrievics ezredes nyilatkozatai, továbbá Bogicsevics, volt berlini szerb ügyvivő orosz-szerb diplomáciai aktaközlései³ alapján kétségtelenül megállapítható, hogy a szerb katonai ellenkormány

¹ V. ö. Uebersberger id. cikkét 408. 1.

² Idem, 405. I.

³ Ljuba Jovannovics, Nach dem Veitstage des Jahres 1914. Megjelent a „Krv-slovenstvã c. brosúrãban, melyet Ksunjin orosz

vezetői, köztük Dimitrievics ezredes még 1913 novemberben határozták el Ferenc Ferdinánd meggyilkolását, aki horvátbarát és szerbgyűlölő politikájával a belgrádi vezetés alatt tereyett nagyszerb államegységnek útjában állt. Erről a határozatról Dimitrievics a „Fekete Kéz” titkos egyesület egyik vezetőjét, Tankosics őrnagyot értesítette és egyúttal a katonai párt nevében a merénylet előkészítésével megbízta. Tankosics mindenekelőtt a boszniai délszláv mozgalom Lausanneban élő vezetőjéhez, Gacsinovicshoz fordult, hogy a merénylet kivételére nézve mondjon véleményt. Gacsinovics, azon megbeszélés alapján, amelyet társaival 1913 decemberben Toulouseban tartott, Princip és Ilics boszniai illetőségű osztrák állampolgárokat hozta javaslatba a merénylet végrehajtására. Nevezettek a felszólításnak engedve Tankosics őrnagynál Belgrádban tényleg meg is jelentek, akinek utasítására Cigánovics szerb államtisztviselő őket a fegyverfogásban kiképezte, az a Cigánovics, aki szintén a „Fekete Kéz” titkos nagyszerb egyesületnek volt a tagja és Pasics miniszterelnöknek bizalmas besúgója. A miniszterelnökkel való bizalmas kapcsolatának köszönhető/hogy a szerb kormány őt a merénylet végrehajtása után mindenképen fedezte, sőt Giessl báró, belgrádi osztrák-magyar követhoz személyének elpalástolására agent provocateur is küldött.¹ Giessl felült az agent provocateurnek, jegyzőkönyvet is vett fel vallomásáról, amely szerint Principék bűntársa nem Cigánovics, hanem egy Vecserinac nevezetű egyén volt, akiről, miután tényleg nem létezett, a szerb kormány joggal állíthatta, hogy nem tudja kézrekeríteni. Jellemző, hogy ugyanez a Cigánovics volt a koronatanú a szalonikii perben Dimitrievics ellen, akit Pasics koholt vád alapján végeztetett ki, mert tőle hatalmát féltette és célszerűnek látta, hogy a sarajevói merénylet egyik fő értelmi szerzőjét elnémissa.

A Cigánovics által kiképzett merénylőknek most már csak a kedvező alkalomra kellett várniok, hogy tettüket végrehajthassák. 1914 júniusban érkezett meg Belgrádba Artamanow orosz katonai attaséhoz az orosz nagyvezérkar bizalmas értesítése, mely szerint Vilmos császár Ferenc Ferdinánddal konopisti látogatása alkalmává] a Szerbia elleni agresszív

publicista adott ki Belgrádban 1914-ben; Bogicsevics i. m. 1—1f. kötet; Bogicsevics, Le Colonel Dragoutine Dirnitriévitch Apis' Paris, 1928; Wiesner, Der Tatbestand des Attentates von Sarajevo. A. Beweislage am 23. Juli 1914, B. Gegenwärtiger Stand der Frage. Kriegsschuldfrage, 1928 április; Gooss i. m. 196—200 1.

¹ Ö.-U's Aussenpolitik, 8, kötet, 10.505. sz.; Gooss i. m. 255 1.

politikában állapotott volna meg. Ennek bevezetésül szolgált volna a boszniai fegyvergyakorlatok, amelyeket a kémjelentés szerint Boszniának a szerb határ felé eső részén tartanak meg. Mondanunk sem kell, hogy az orosz szolgálatban állott konopisti cseh kémek jelentése minden alap híján volt, mert az osztrák-magyar vezérkar a fegyvergyakorlatokat éppen ellenkezőleg Boszniának nem Szerbia, hanem Dalmácia felé eső részén szándékozott megtartani.¹ Mikor Dimitrievics e hamis kém jelentésekről Artamanow útján értesült, azonnal kész volt a gyűlölt trónörökösrel való leszámolásra. Pasics persze minderről Cigánovics útján idejében értesült és a Gleichenbergben üdülő Putnik vajda szerb vezérkari főnöknek levélben számolt be Dimitrievics előkészületeiről, illetve a boszniai forradalmi elemekkel való kapcsolatairól, amelyek — hogy Pasics szavait idézzük — „előre nem látható következményeket vonhatnak maguk után . . .”²

Egyébként Pasics miniszterelnök felelősségének megítélésére nem hagyhatók figyelmen kívül Plamenatz volt montenegrói külügyminiszter közlései, aki épúgy, mint Gavrilovics, 1914-ben cetinjei szerb követ, már a szarajevói tragédia időpontjában tudomással bírt arról, hogy ezt a politikai gyilkosságot, hasonlóan Miklós, montenegrói király ellen szőtt sikertelen merényletkez, maga Pasics készítette elő. „Pasics akarta ezt a háborút és ő provokálta — írja Plamenatz 1917 május 23-án Londonban kelt levelében — Mindent csendben készített elő, mert biztosítva volt az orosz támogatás felől arra az esetre, ha a monarchia agresszívén lépne fel Szerbia ellen. Nem nyugodott tehát addig, míg casus bellit nem idézett elő. Ezért gyilkoltatta le osztrák alattvalókkal az osztrák trónörökösét. . . . Azonban el fog jönni a nap, amikor majd maguk az összeesküvők fogják megvallani, hogy Pasics volt a feje az összeesküvésnek . . .” Ugyanilyen értelemben írt Miklós montenegrói király Wilson amerikai köztársasági elnökhöz intézett, 1919 május 14-én, Párizsban kelt levelében.³

Különben Jugoszláviában csak a világháború kitörésének 10 éves évfordulója alkalmával hangzott el az első tekintélyes nyilatkozat, mely a szerb kormány háborús felelőssé-

¹ V. ö. Ludwig Schnagl, Die Manöver in Bosnien im Jahre 1914, Kriegsschuldfrage, 1928, szeptember; Prof. Stanojevich, Die Ermordung d. Erzherzogs Franz Ferdinand. Kriegsschuldfrage, 1925, január; Gooss i. m. 196. 1.

² Bogicsevics i. m. 3. kötet 200. 1.

³ Idem., 2. kötet, 563---569..1.

gére világosságot derített. Ljuba Jovannovics, a Pasicis kormányának 1914-ben volt kultuszminisztere, a Skupstina elnöke, 1924-ben feltűnést keltő cikket írt a szerb kormány háborús felelősségéről, melyben azt a nyilatkozatot tette, hogy személyén kívül Pasicis és Protics belügyminiszter is be voltak avatva a szarajevói merényletbe.¹ Ezen cikk hatása alatt a külföldön komoly hangok szólaltak meg Szerbia háborús felelőssége mellett, mire Jugoszláviában is követelni kezdték, hogy a kormány mondja meg végre az igazságot. Jovan M. Jovannovics, az agrárpárt elnöke 1926 február 26-án interpellációt intézett Pasicshoz, melyben heves szemrehányást tett neki, hogy mindaddig nem cáfolta meg Ljuba Jovannovics nyilatkozatát és nem tette közzé a szerb kormányának a szarajevói merényletben való szerepét tisztázó államiratokat. Pasicis kitérő választ adott. Nem nyilatkoztatta ki kerekén, hogy nem tudott a merényletről, csak azt tagadta, hogy minisztertanácson közölte volna a merénylet tervét, mint ahogy azt Ljuba Jovannovics állította. Arra a kérelemre pedig, hogy a szerb külügyminisztériumnak a háború kitörésére vonatkozó iratai publikáltassanak, egyáltalán nem válaszolt.²

E nyilatkozatok rendkívül kényes helyzetbe hozták Seton Watsont, a londoni egyetemen a közép európai történelem tanárát, aki vaskos kötetet írt a szerb kormány háborús szerepének igazolására. Hiába tette ezzel a művével történetírói reputációját kockára, mert a londoni Timeshez intézett³ nyílt levelével³ sem bírta a szerb kormányt rávenni arra, hogy Ljuba Jovannovics leleplezéseit dementalja.

A helyzetkép teljessége végett még meg kell említenünk, hogy Alfréd Wegerer, a Berlinben kiadott „Kriegsschuldfrage” folyóirat szerkesztője a newyorki „Freeman” folyóiratban nyílt levéllel fordult a békekonferencia egykori

¹ V. ö. Ljuba Jovannovics előbb i. cikkét; Kriegsschuldfrage, Die Mitwissenschaft der serbischen Regierung an der Ermordung des Erzherzogs Franz Ferdinand zugegeben, 1925, február; kimerítő irodalmára v. ö. Gooss i. m. 284—285. 1.

² Jovannovics interpellációja a „Stenografske beleske Narodne Skupstine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca”-ban, 1926, V. 51; Pasicis válasza a belgrádi „Politika” 1926. évi április 26-i számában; v. ö. Herman Wendel i. m. 366 1.; Gooss i. m. 286. 1.

³ Times 1925 február 16-i számában. Lásd továbbá Seton Watson, Sarajevo, London, 156. 1.: „. . . Unfortunately the Jugoslav Government, instead of demonstrating its innocence by a detailed statement of the facts, shrouded itself in mystery . . .”; Miss Edith Durham, Pashitch attempted denial of Ljuba Jovannovitch charge. Megjelent a Kriegsschuldfrage folyóiratban 1927, januárban.

amerikai szakértőihez, arra kérvén őket, hogy a nyilvánosságra került bizonyítékok alapján helyesbítsék véleményüket, amelyet a háborús felelősség kivizsgálására kiküldött bizottságnak Wiesner kiollózott szarajevói jelentése alapján a monarchiáról és Szerbiáról adtak, mert az a történeti igazsággal homlokegyenest ellenkezik. Az időközben elhunyt Robert Lansing helyett hosszabb idő után végre James Brown Scott úgy nyilatkozott, hogy mindaddig, amíg ebben a kérdésben az amerikai kongresszus újabb állást nem foglal, nem érzi magát véleménynyilvánításra feljogosítottnak.

*

Ezekben foglalhatjuk egybe — az aktapublikációk alapján — a háborús felelősségkutatás eddigi eredményeit, amelyek alapján a békeszerzésekben történt erkölcsi megőlyegzésünk ma már megdöntöttnek tekinthető. Az igazság azonban feltartóztathatlanul fog haladni továbbra is a maga útján, mert nemzetek sorsát politikai gyilkosságokra felépíteni, vagy nemzeteket hamis okmányok alapján erkölcsileg egyszersmindenkorra elítélni nem lehet. Az igazságtól nekünk nem kell tartanunk, mert az mellettünk tanúskodik.